

астарлы сөздерді орынды қолдану арқылы жанында жүрген құрбы-құрдастарына, дос-жекжаттарына құрметінді, сый – сыяпатынды көрсетуге болады, мадақтық көңіл-күйді жеткізу болады. Бұл әсіресе қытай халқына тән ерекшелік. Қарсы жақты мақтау, құрметтейтін адамына сыйластық білдіру үшін сол адамның алдында кішірею, адамды мадақтап көтермелеу сияқты айла-амалдар қалың қытай бұқарасының діліне әбден тән.

Мадақтық астарлы сөздерге мысал келтіретін болсақ: 关羽降曹操 — 身在曹营心在汉 сөзбе-сөз аудармасы: «Гуан Юйдің Цао Цаодың қолына түсуі – денесі Цао Цаодың бекінісінде болғанымен, жүрегі Хань патшалығы үшін соғады». Астарлы мағынасы: отанға сүйіспеншілік. Осындай қалыптағы астарлы сөзді қолдану арқылы қарсы жақтың отаншылдық сезімдерін, патриоттық сезімдерін, туған жеріне деген махаббатын мадақтап, ерекшелеп көрсетуге, сол арқылы адамның мейіріміне бөленсе болады.

1. Ли Сюеджының «Джүңгуо сиехоууі» (Қытайдың астарлы сөздері). – Пекин: Қытайдың туристік баспасы, 2004ж.

2. «Джүңгуо да бай кэ чуан шу, үй ян вен цзы» (Қытайдың үлкен энциклопедиясы, тіл және жазу бөлімі). – Пекин: Қытай энциклопедиясының

баспаханасы, 1998ж.

3. Zhan Gui Yi «Tan Xiu Ci Xue» (Стилистика жайлы әңгіме). – Пекин: Қытай тілі баспасы, 1994 ж.

4. «Джүңгуо венхуа сиао бай кэ чуан шу» (Қытай мәдениетінің кіші энциклопедиясы /бас редакторлары Ниң Вей, Фу Юань Чин/ 3-том. – Пекин: Қытайдың материалды ресурстар баспасы, 1999 ж.

5. Мәсімхан Д., Әбиденқызы А. «Қытай филологиясына кіріспе»: Оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2002 ж.

6. Прядохин М.Г. «Китайские недоговорки-иносказания». – Москва, 1977 г.

7. Чжу Чие Цзу «Янүй, сиехоууі гай лүн» (мақалдар мен астарлы сөздерді қайта талқылау). – Пекин, 1992 ж.

8. Войцехович И.В. «Практическая фразеология современного китайского языка». – Москва: АСТ: Восток-Запад, 2007

В этой статье рассматривается один из более важных разрядов фразеологических единиц китайского языка – сехоууі (недоговорки-иносказания), а также толкование термина, источник происхождения фразеологизма, структурно-грамматические и стилистические особенности.

In this article one of the most important categories of phraseological units of the Chinese language-sehoujuj (allegories), and also term interpretation, a source of origin of phraseological units, structural-grammatical and stylistic features are considered.

Ө. К. Күмісбаев, Б. Ермекбаева

ЖЕМІС-ЖИДЕКТЕРДІҢ ПАРСЫ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРІНДЕГІ КӨРІНІСІ

Мақал-мәтелдер – бұл қайнар көзі өмір бақи суалмайтын, қайта уақыт өткен сайын толысып, жаңара беретін, әр заманның талап-тіршілігін, қалыптарын танытып, тілге нәр, сөзге ерекше әсемділік пен ұтымдылық құятын үлкен байлық /1, 36/.

Мақал-мәтелдер кез-келген халық өмірінің энциклопедиясы болып саналады, Қандай да мақал-мәтелдер болмасын, сол халықтың өмірі, ортасы, тыныс-тіршілігі, тәжірибесі, ой қорытындылары жинақталады. «Халық айтса, қалып айтпайды» деген сөз содан шықса керек. Пенде баласы өмірге келгеннен кейін тұрады, жығылады, қателеседі, күледі, тіршіліктің ащы зардаптарын көреді, ортамен, қоғаммен араласады, тағысын тағы. Мінеки, сол құбылыстардың барлығы да халықтың ауызша және жазбаша әдебиетіне, қанатты сөздерге, мақал-мәтелдерге ауысып отырған. Демек, олар өмір мектебінен өткен адамдардың іс-тәжірибелерін ортаға салып, жақсы-жаман жақтарын айырып, айтып отырады. Жалпы, мақалдап, мәтелдеп, мәнерлі, әсерлі сөйлеу халықтың данагөйлігін, көрегендігін,

данышпандығын көрсетеді. Ендігі бір айта кететін мәселе - мақал-мәтелдер өмірдің барлық тарауларын, саласын қамтиды. Олар көптеген бөлімдерге, тарауларға бөлінеді. Солардың ішінде біз жеміс-жидектер саласына тоқталып өткіміз келеді. Біз барлық материалдарды жинастырып қарастырғанымызда, бұл орайдағы мақал-мәтелдер парсы тілінде молырақ кездеседі де, қазақ тілінде сирек ұшырасады екен. Біз аталған тақырыпты зерттеу барысында, парсылардың жеміс-жидектер туралы бір топ мақал-мәтелдерін топтастырып, жинастырдық. Енді, соларға қысқаша түсініктеме берсек:

«Қауын» сөзі қолданысқа енген мақал-мәтелдер:

آدم زرتنگ پایش روی پوست خربوزه بند است

(Адам-е зеранг пайәш руйе пуст-е хәрбузе бәнд аст). Сөзбе-сөз аударғанда, «Айлакер адамның аяғы қауынның қабығынан да таймайды» деп, ақылды адам қандай да бір жағдай болмасын шешімін, жолын табатынын айтады.

فكر نان باش خربوزه آب است

(Фекр-е нан баш хәрбузе аб аст). «Нан жайында ойла, қауын деген су» яғни, уақытыңды құрдан-құры сарп етпей, маңызды нәрселерге жұмса дегені.

بازک نمیر بهار میاد خربوزه و خیار میاد

(Базэк нәмир бәһар миад хәрбузе вә хиар миад). «Өлме ешкі, көктем келеді, қауын мен қияр әкеледі» деген парсы мақалы көптен бері орындалмай келе жатқан уәдені меңзейді.

خربوزه شیرین نصیب گفتار می شود

(Хәрбузе-йе ширин нәсиб-е кәфтар ми шәвәд). «Тәтті қауын кептердің еншісіне тиеді» яғни, бұл мақалды әдетте сүйкімсіз еркектің сұлу қызға үйленгенін айтады.

خربوزه خور ترا پالیز چه کار

(Хәрбузе хур торо полиз че кар). «Қауынды же де, бақшасын сұрама» деген мақалы бөтен іске мұрныңды тықпа, өзіне қатысты емес іске араласпа деген мағынада.

«Жүзім» сөзі қолданысқа енген мақал-мәтелдер:

انگور خوب نصیب شغال می شود

(Ангур-е хуб нәсиб-е шоғал ми шәвәд). «Жақсы жүзім шиебөрінің еншісіне тиеді» деген бұл мақал алдыңғы келтірілген мақалға мәндес. Бұл мақалды да, жас қызға үйленген шалды көргенде немесе қымбат киім киген ұсқынсыз адамды көргенде айтады.

شغال پوزش به انگور نمی رسد می گوید ترش است

(Шоғал пузәш бе ангур неми ресәд ми гуйәд торш аст). «Бойы жүзімге жетпеген шиебөрі: - Қышқыл,-депті». Яғни, алдағы мақсатына жете алмай, әр түрлі сылтау айтып шыға келетін адамдарға айтылады.

چاره ای نیست به جز خوردن انگور دگر

(Чареи нист бе джоз хурдан-е ангур-е дегар). Бұл мақалдың сөзбе-сөз аудармасы былай: «Қайтадан жүзім жегеннен басқа амал жоқ»

غوره مویز می شود مویز غوره نمی شود

(Ғуре мәвиз ми шәвәд, мәвиз ғуре неми шәвәд). «Жүзім мейіз бола алады, ал мейіз жүзім бола алмайды».

«Алша» сөзі қолданысқа енген мақал-мәтелдер:

آلوچه به آلو نگرده رنگ برآرد

(Алuche бе алу нәгәрдәд рәнг бәр арәд) немесе

آلو به آلو نگاه می کند رنگ می گردد

(Алу бе алу негах ми конәд рәнг ми гәрдад) «Алша қараөрікке қарап сарғаяды» деген мақалы біздің қазақтың «Сынықтан басқаның бәрі жұғады» мақалына мағыналас. Яғни, адамды айналасында кімдер қоршаса, кімдермен дос болып, уақыт өткізсе, өзі де тура сондай болып шығатынын айтады.

پیر زن دست به درخت آلو نرسید گفت مرا خود ترش نسازد

(Пир зән дәст бе дерахт-е алу нәресид гофт мәро худ торш нәсазәд). Қолы алшаға жетпеген

кемпір: «Маған қышқыл жеуге болмайды», - депті.

چشمه‌هایش آلبالو گیلای می چینه

(Чешмһайәш албалу гилас ми чинәд). «Көзімен алша мен шиені жинайды». Бұл мақалды алша жинап кел десең, орнына шие жинап келетін, яғни істің ақ-қарасын, жақсы мен жаманды ажырата алмайтын, адамдарға айтады.

«Құрма» сөзі қолданысқа енген мақал-мәтелдер. Иранның орталығы мен Оңтүстік-Батысы құрманың Отаны болғандықтан болар, парсы тілінде құрма туралы мақал-мәтелдер көптеп кездесіп жатады Мысалы:

از خر افتاده خرما پیدا کرده

(Әз хәр офтаде хурма пейда кәрде). «Есектен құлап, құрма тауып алды» деп, аса маңызды істі шетке ысырып қойып, маңызы жоқ іспен шұғылданған адамға айтады.

خرما از کاناژ بر آوردن

(Хурма әз каназ бәр авәрдән). Жолма-жол: «Құрманы сабағынан жұлу» деп аударылады. Құрма ағашы өте биік болғандықтан, құрманы жинау - өте қатерлі, қауіпті іс. Бұл мақал мүмкін емес, яғни екінің бірінің қолынан келе бермейтін іс істелгенде айтылады.

خار با خرما است

(Хар ба хурма аст). «Құрма бар жерде тікен бар». Яғни, тәтті құрманы да тер төгіп, тікенге таланып барып жейтініңді айтады. Адам көздеген мақсатына жету жолында қандай да болсын қиындықтарға шыдауы керек деген мағынада.

هم خر را می خواهد هم خرما

(Һәм хәр ра ми хахәд һәм хурма) немесе

هم خدا را می خواهد هم خرما

(Һәм хода ра ми хахәд һәм хурма). «Есекті де, құрманы да алғысы келеді» немесе «Құдайды да, құрманы да алғысы келеді» деп аударылатын бұл парсы мақалдары өзі тойса да, көзі тоймайтын, қанағатсыз адамдарға айтылады.

خرما به بصره بردن

(Хурма бе Бәсре бордән). Бізге, дүние жүзінде үш елде, яғни Араб елдері, Иран және Иракта құрма көп өсетіні белгілі. Солардың ішінде, Ирактың Бәсре қаласында ең таңдаулы құрма өседі. Бұл мақал «Құрманы Бәсрге алып бару» деп, яғни Бәсре қаласында онсыз да құрма көп, ол жерге әкеліп құрма сатудың еш пайдасы жоқ деу арқылы пайдасы жоқ іспен айналысқан адамды әшкерелейді.

خرما خورده منع خرما کی کند

(Хурма хурде мән-е хурма кей конәд). «Өзі құрма жеген құрма жеуге қашан тиым салады?». Бірде Хазрет Әлиге (Мұхаммед пайғамбарымыздың (с.ғ.с.) күйеу баласы) бір кейуана баласын ертіп келіп:

-Балама көп құрма жеме деп

айтыңызшы,-дейді. Хазрет Әли:

-Ертең келіндер, сол кезде айтамын,-деп қайтарып жібереді. Ертесі күні анасына еріп келген балаға қарап тұрып:

-Балам, өте көп құрма жеме, денсаулығыңа зияны тиер,- дейді. Түкке түсінбеген анасы:

-Осы бір ауыз сөзді айту үшін кеше қайтарып жіберіп, бүгін шақыртқаныңыз қалай? - деп, себебін сұрағанда. Хазрет Әли:

-Кеше сендер келген кезде мен өзім де құрма жеген болатынымын, өзің істеген істі басқаларға істеме деп айта алмайсың,-деп жауап берген екен. Бұл мақалдың да айтар ойы осы хикаямен мағыналас.

دست ما کوتاه و خرما بر نخیل

(Дәст-е ма кутаһ вә хурма бәр нәхил). «Қолымыз қысқа және құрма ағашта» деп аударылатын бұл мақал қол жетпейтін арманға, яғни мақсат өте биік, ал орындаушысының күші жетпейтін кезде айтылады.

خرما نتوان خورد از این نخیل که کشتیم

(Хурма нәтәван хурд әз ин нәхил ке кештим). «Отырғызған құрма ағашынан құрма жей алмаймыз» деген парсы мақалы істеген істен еш пайда көрмейтін білген кезде айтылады.

Сонымен қатар, алма, баклажан, жаңғақ, қияр, қарбыз туралы мақал-мәтелдерді кездестіруге болады. Мысалы:

بادمجان باد دارد بلی ندارد بلی

(Бадемджун бад дарәд бәли, нәдарәд бәли). - Баклажан жуан ба? –Иә! –Жіңішке ме? –Иә! Қандай сұрақ қойсаң да, сіздікі дұрыс дейтін, үнемі мақұлдап, басын изеу арқылы ойлағанына жететін жағымпаздарға айтылған.

بادمجان دور قاب چین

(Бадемджун дур-е ғаб чин). Жолма-жол аударғанда «Баклажанды ыдыстың айналасына жию» деп аударылатын бұл мақал да жағымпаздарға айтылған.

بادمجان بد آفت ندارد

(Бадемджун-е бәд афәт нәдарад). «Жаман баклажан шірімейді» яғни, арамшөп тез өседі деген мағынада. Бұл мақалды ыстыққа да, суыққа да төзетін, көнбіс адамдарға айтады. Қазақ халқы бұндай адамдарға «Терісі темірден жаралған» деп айтып жатады.

مگر من نوکر بادمجانم یا نوکر بادمجان بودن

(Мәгәр мән ноукәр-е бодемджонәм ио ноукәр-е бодемджон будән) «Мен баклажанның нөкерімін бе немесе баклажанның нөкері болу» деп, бұл мақалды да, түкке тұрғысыз, жағымпаз адамға айтады. Қарап отырсақ, парсы тілінде баклажан хақындағы мақал-мәтелдердің көбісі жағымпаз адамдарға қолданылады екен. Оның себебі біздің ойымызша, басқа жеміс-жидектерді алып қарасаң, дәрумендерге толы, адамға берер пайдасы мол, ал

баклажанды жедің не, жемедің не, бары жемесе жоғы білінбейтін жеміс түрі болғандығынан деп ойлаймыз.

با دممش گردو می شکند

(Ба дамәш герду ми шекәнәд). «Құйрығымен жаңғақ шағады» деп, өте айлакер, қу, қандай жағдайда болмасын амалын табатын адамдар туралы айтады.

هر گردو گردی است هر گردی گردو نیست

(Һәр герду герди аст һәр герди герду нист). «Әр жаңғақ домалақ, домалақтың бәрі жаңғақ емес» дегені біздің қазақтың «Жылтырағанның бәрі алтын емес» мақалына сәйкес келеді.

آتش از خیار بر نیاید

(Атеш әз хиар бәр нәйайад). «Қиярдан от шықпайды» Яғни, жалқау, әлсіз адамдарға айтылған мақал.

تنها تو خیار نو بازار نیاورده ای

(Тәнһа ту хиар-е ноу базар нәйавәрдеи). «Базарға жаңа қиярды сен ғана әкелген жоқсың» дегені, бұл жерде сен ғана шешім қабылдамайсың, аспанды тіреп тұрған, бұл жұмысты істеп тұрған бірінші адам емессің деген мағынада.

با یک دست دو هندوانه نمی توان برد داشت

(Ба йек дәст ду һендеване неми тәван бәр дашт). «Бір қолда екі қарбызды ұстап тұра алмайсың» мақалы қазақ халқының «Екі кемеңің басын ұстаған суға кетеді» мақалына мәндес.

تا هندوانه را نبری نمی دانی تویش چیست؟

(То һендеване ра нәбори неми дони туш чист?). «Қарбызды кеспейінше, ішінде не бар екенін білмейсің». Яғни, тәжірибе жасап көрмейінше, істің соңы қалай боларын айта алмайсың деген мағынада.

سیب مرا خورده ای ابریشم بده

(Сиб-е мәра хурдеи әбришәм бедеһ). «Менің алмамды жедің, жібек бер» деп, азғантай жасаған жақсылығы үшін өмір бақи алғыс сұрайтын, яғни қайта-қайта айтып, мезінді шығаратын адамдарға айтылады.

سیب تا فرود آمدن هزار چرخ می خورد

(Сиб та фуруд амәдән һезар чәрх ми хурәд). «Алма жерге түскенше мың рет айналады», деп бір нәрседен үміт үзбеу мағынасында, ертеңгі күн бүгінгіден жақсы болатынын айту мақсатында қолданады.

Жалпы, қай халықтың ауыз әдебиетінде болса да, мақал-мәтелдер көлемі шағын, тілі көркем, мазмұны бай жанрға жатады. Мақалдар мен мәтелдер ғасырлар бойы халықпен бірге жасап, біреулері ескіріп, қолданудан шығып қалып, екіншілері жаңарып, жаңадан пайда болып отырады. Қай тілде болмасын мақал-мәтелдер жай ғана айтыла салатын сөз емес, олардың қалыптасуына белгілі бір жағдаяттар негіз болады да, әр түрлі халықтың әдет-ғұрпын, мәдениетін, ортасын, дүниетанымы

мен психологиясын көрсетеді. Мақал-мәтелдер, көбінесе, бүкіл адам баласына ортақ жайларды сөз қылады. Сондықтан бір халықтың мақалын екінші халық жатырқамайды, төл шығармасындай қабылдай береді. Сонымен, біз парсылардың жеміс-жидектерді мақал-мәтелдерінде қолдану арқылы өмірдің әр қилы салаларына еніп отырғандығын көрдік. Жалқаулықты, еріншектікті, жағымпаздықты мінеп, еңбекқорлықты, адамгершілікті дәріптеп отырғандығына куә болдық. Ақылына ақыл қосатын, жарқын болашағына бағыт-бағдар сілтейтін, өмірді танытатын, көкірек-көзінді ашатын мақал-мәтелдер - қай салаға, тарауға арналса да адам ойының, сөзінің нәрін, мәнін, құнарлығын келтіретін, ұтымда да ықшамды ой қорытындысы.

Ө. Күмісбаев, Ж.Сүлейменова

ҚУАНДЫҚ ШАҢҒЫТБАЕВ АУДАРМАСЫНДАҒЫ ОМАР ҺӘЙЯМ РУБАЙЛАРЫ

Қазақ халқының шет елдермен байланыстары ерте заманнан басталады. Белгілі шығыстанушы ғалым И. Жеменейдің «Иран – түркі халықтарының қарым - қатынасы сонау ерте дәуірден келе жатыр. Яғни Фирдаусидің «Шахнамасы», Низамидің, Сағдидің дастандары қазақ жұртына етене таныс. Әдебиетіміздің үлкен тұлғалары Абай мен Шәкәрім Шығыс ақындарын пір тұтып, парсы ақындарын әлем әдебиеті тарихында елеулі із қалдырғанын тұжырымдайды /1, 13/.

Деректерге сүйенетін болсақ, парсы поэзиясын ең алғаш зерттеген ұлы ғалым Аристотель «Фәнне шейр» атты еңбегінде түсіндірме беріп кеткен. Яғни парсы поэзиясын үш топқа бөлген:

موزون – یعنی دارای وزن
مقفی – دارای قافیہ است
مخیل - خیال

яғни ритмді (ырғақты), рифмді (ұйқасты) және қиялдан шыққан өлеңдер болған. Кейіннен алғашқы екі түрі қолданыстан шығып, өлең жолдары тек مخیل (қиялды) түрінде жазылып отырды.

Парсы поэзиясы көптеген шет тілдеріне аударылып келген. Сонымен бірге қазақ тіліне бірқатар парсы шығармаларының жеткеніне бірнеше жылдар болғаны баршаға мәлім. Танымыл профессор Ө. Күмісбаев «Шәкәрім Шираз қаласынан шыққан төрткүл дүниеге мәшһүр шайыры Хафизге барды, аударам деп, еліктеймін деп бармады, өзгенің өзекті шыңынан өз өнеріне өрісті өрнек алып қосу үшін барды. Сөйтіп, таза жүректі терең ғылымды, әділетті махабатты, барынша

1. «Сөз мәйегі». Алматы «Қазақ энциклопедиясы» 2007 ж.
2. Персидские пословицы, поговорки и крылатые слова. Москва 1973 г.
3. Х.Г. Кероглы علی اکبر دهخدا و حکم امسال / تهران. 1334
4. Әли Әкбар Декһада “لقطنامه” 20, 21, 29 жинақ. Иран. 1946
5. Ахмад Абришами “مسلهای فارسی”
6. Рустемов Л.З. “Парсы тілінің ізашары”. Алматы, 1995
7. Қазақ мақал-мәтелдері. «Қазақстан» Алматы 2008 ж. Ө.Тұрманжанов, К. Ахметбекұлы
8. Күмісбаев Ө.К. «Парсы поэзиясы» Алматы. Қазақ Университеті. 2003 ж.

В этой статье рассматриваются персидские пословицы и поговорки о фруктах, в сравнении с казахскими пословицами и поговорками. Рассмотрены совпадения и смысл найденных нами материалов.

құштарлықпен шыңға шығарып шырқады . Алып ақындық қуаттан шығарған шығармаларды дүниеге әкелді, ойшыл өз поэзиясының біліміне, ғылымына тиянақ іздеді» /2, 124/ деп түсініктеме берді. Шынымен де Шәкәрім парсы поэзиясын қазақ тіліндегі тың үлгісін сомдап кеткен. Демек Шәкәрім бастап кеткен жолды жалғастырған қазақ ақыны Қ. Шаңғытбаевтың орны ерекше, алайда Шәкәрім мен Шаңғытбаевтың ерекшелігі ұлы ақын Шәкәрім Хафизден тікелей аударса , Шаңғытбаев парсы тілін білмегендіктен , орыс тіліне табан тіреген. Шығыстың ұлы ақыны математик, философ - Омар һәйямды орыс тілінен қазақ тіліне аударған.

Тағдырдың сыры терең, жете алмаймыз,
Жұмбағын түгел тауып кете алмаймыз.

Керуші көз алдында сиқыр перде
Өлеміз бірақ әрі кете алмаймыз

деп, ақын Қ. Шаңғытбаев қазақ жүрегінен осылайша жол табады. Енді қазақтың белгілі ақыны, аудармашысы Қуандық Шаңғытбаевты оқырманға таныстыру мақсатында бірер сөз айтуды жөн көрдік. Айта кететін бір жайт қазақ ақыны Ұлы отан соғысына қатысқан, соғыстан оралғаннан кейін 1945 жылы «Ар» деп аталатын тұңғыш өлеңдер жинағы жарық көрген. Ақынның бұл жыр жинағы қалың мыңдаған оқырмандардың және заманымыздың ұлы жазушысы Мұхтар Әуезовтың жақсы бағасын алған. Қуандық Шаңғытбаевтың ақын ретінде алғыр таланты осы «Ар» атты кітабынан басталады. Бір ескерте кететін нәрсе , қазақ ақыны өлеңді көпіртіп көп жаза бермеген, кітапты көп